

КУЛТУРАТА, КУЛТУРИТЕ И ЕВРОПЕЙСКАТА ИНТЕГРАЦИЯ

Проф. дфн Пенка Ангелова,
Русенски университет „Ангел Кънчев“

Образованието е родина

Увод

Темата на настоящия доклад е културата и културите в двойствения аспект на осмислянето на културите – както на различните регионални, респективно национални култури, така също и на видовете култури, които трябва да бъдат различавани в процеса на европейската интеграция, а също така и в глобализационен аспект. През 2000 г. председателят на Европейския парламент Никол Фонтен възприе мотото „Единство в многообразието“ (на латински: *In varietate concordia*, United in diversity, Einheit in der Vielfalt) като мото, „което представя Европа като континент с множество различни традиции и езици, но също и с общи ценности“¹. В модифицирания му вид „единни в многообразието“ беше прието и в нератифицирания Договор за създаване на Конституция за Европа, който по-късно послужи за основа на Лисабонския договор. В това мото е заложено европейците да се обединят в ЕС за мир и благосъстояние и различните култури, традиции и езици да представляват богатство за Европейския континент.²

Намерението със сигурност беше добро, но това, което се получи и което вече беше заявило присъствието си, беше едно „множество в еднообразието“, на което неведнъж съм обръщала внимание на различни конференции и в различни публикации: множество национализми от посттоталитарен тип, множество фиксации върху величието и дълбочината на собствената история и историческата широта на границите, множество уникалности и ксенофобии – с една дума, множество еднообразия.

¹ https://bg.wikipedia.org/wiki/Мото_на_Европейския_съюз

² <http://de.wikipedia.org/wiki/Europamotto>; немски - In Vielfalt geeint, английски - United in diversity, италиански - Uniti nella diversità, чешки - Jednotna v rozmanitosti, унгарски - Egyeseg a sokfeleségben и т.н.

Тревожното е в това, че процесът е заразителен и че новоприсъединилите се страни както на брой, така и по численост на населението надвишават старите членки и започват да налагат своя посттоталитарен тертип. Европа на 12-те вече за четвърт век се превърна в Европа на 28-те. Чуват се гласове в ЕС, че не новоприсъединилите се ще се интегрират, а че ЕС трябва да се промени към техните особености, т.е. да бъде интегриран. Резултатът е Вишеградска четворка и ново издигане на граници.

Мисля, че именно специалността „Европеистика“ в университетите, както и институциите и информационните центрове, които имат връзка с нея, са тези, които трябва да съдействат и инициират преосмисляне както на понятията за културата, така и на ценностите на ЕС и да навлязат по-широко в различните нива на образователната система.

Културата, културите

На първо място е необходимо да се преосмисли **понятието за култура** и това преосмисляне да напусне университетските аудитории и да навлезе в широкото гражданско пространство. Междувременно и понятието за култура разшири значенията си и разкри доста по-голям понятиен капацитет.

Културният и социален конструктивизъм е ориентиран към съвременните интернационални политологически, социологически и масовопсихологически движения и разглежда културата като „наръч от правила, принципи и твърди елементи“, които биват стабилизиращи, респ. институционализирани чрез индивидуални и социални системни истории и които „свързват индивидите на дадено общество във формата на символични правила и ред“³.

Светът, в който живеем, е формиран социокултурно и ние сме както субекти, така и обекти на културните формирования, като вземаме активно участие в това формиране и насладване (дори с пасивността си). Според Хофстеде културата е **„ментален софтуер“**, който „програмира“ в социализационния процес. В процеса на тази социализация и предимно в детството, по време на първичната социализация, индивидът усвоява определени модели на мислене, на чувстване и дейности, които биват описвани като ценности и позиции. В този по-широк смисъл културата обхваща както така наречената „висока култура“ – литература, театър, музика и всички гранични и преходни форми в изкуствата, така и **културата на ежедневието** - празненства, хранене, обличане, език, но също така и общуване. От шест десетилетия съществува понятието **„политическа култура“**, което при нас тепърва навлиза в своето демократично значение, а след падането на Берлинската стена се говори и за **култури на паметта**. Необходимо е едно диференцирано отношение и изследване на съответните култури и съответните образователни политики не само в национален, но и в междукултурен мащаб.

³ Спв. Schmidt, S.J.: Kognitive Autonomie und soziale Orientierung. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1994. с. 225, също. Kos, Dejan: Theoretische Grundlage der empirischen Literaturwissenschaft, Maribor 2003, p.16.

Тук ще насоча вниманието към проблемни точки в **трите вида култури**: култура на ежедневието, политическа култура и култура на паметта. Тези три вида култури би трябвало да бъдат както обект на сравнително интеркултурно изследване, така и обект на синхронизиране и на образователна политика, за да може мирът в Европа и ЕС да оцелее.

1. Култура на ежедневието: Няма да се спирам на чудесната и уникална българска кухня, която естествено се среща и във всички съседни страни, които също я смятат за своя и уникална – чебабчичи, кюфтеле, сьрмале, мусака, локум, качамак (респ. мамалига). Два са аспектите, на които искам да обърна внимание: родственият отношения и клиентелизмът, които са тясно свързани не само в България, но и на Балканите.

Благодарственото си слово по повод получаване на наградата на IDM, *Института за Централна Европа и Дунавското пространство Danubius Award 2011*, Клаус Рот⁴ озаглавява като „Победа на ежедневната култура над голямата политика“ и говори за проблемите на Югоизточна Европа. Той обръща внимание на това как наложилите се от ежедневния опит мисловни и поведенчески нагласи не са само абстрактни категории и наблюдения, интересни за етнологията, а оказват в тяхното многомилionenно ежедневно повторение влияние върху обществения живот и политическите практики. „Те образуват комплекс от дейности, ориентации и диспозиции, който ... определя действията в политическите, административните, юридическите и икономически системи“. Независимо че тези системи си имат своята собствена логика, съответстваща на европейските и глобални стандарти, реалните действия на „институционалните актьори“ се определят от ежедневната култура и поведение от техния „жизнен свят“ (Lebens-welt), който според Клаус Рот **„прониква и дори завладява системата“**. Получава се така, че парламентарната демокрация, по думите на швейцарския изследовател Николас Хайоз, се превръща в „привидна демокрация“⁵. По този начин институциите са само външна обвивка, докато същността на този жизнен свят се характеризира с клиентелизъм и една широко разклонена родствена система, намираща израз в езиковото определение на около 26 родствени отношения и изследвана обстойно от Карл Казер⁶. Преходът от голямото патриархално и патрилинеарно към малкото гражданско семейство и последвалата **след** него, а не **от** него еманципация на жената; преходът от аграрно селско общество към градско и индустриално общество са по-нататъшни предизвикателства към гражданското общество както в България, така и на Балканите. Тези проблеми се оказват смущаващи фактори в съвременното общество, което се опитва да бъде гражданско, но все още няма граждани.

⁴ Univ.-Prof. Dr. Dr. h.c. Klaus Roth: Ein Sieg der Alltagskultur über die große Politik?

Dankesrede zur Verleihung des Danubius Award 2011 am 5. März 2012, Wiener Schützenhaus, Wien

⁵ Hayoz, Nicolas: Ukraine after Maidan, Rethinking Democracy. <https://www.youtube.com/watch?v=4KDpgFOvS2M>

⁶ Казер, Карл: „Приятелство и вражда на Балканите“, Военно издателство, 2003. Прев. Анелия Динчева. Също и: Kaser, Karl, 'Familie und Verwandtschaft auf dem Balkan', Böhlau Verlag Wien, 1995.

Ще приключа тази точка с един пример от открит урок в софийско училище през 2016 г., в една от централните общини по повод 3 март. Учителката изнася този урок пред представители от общината и други официални гости. Тя разказва на учениците си как по време на турското робство са слагали на българите някакви кожени шапки (може би нещо като кукерски) и ги държали така цели денонощия, докато им „изпият акъла“ и така са ги принуждавали да сменят вярата си. В заключение отправя към децата следното послание: „И да знаете, имало е турско робство, **не ги слушайте ония горе**“.

Какво по-робско наследство от това, *ония горе* да не са **моята** държава. Липсващата идентификация на гражданите с държавата и държавните институции е не само български синдром, но това не бива да бъде успокоение, а предизвикателство към обучаващите. Тук трябва да се имат предвид не само петте десетилетия тоталитарен режим, не само наследството на османската империя, но също и на другите многонационални империи: от Дунавската монархия и Съветската власт до Федеративната република Югославия. Трябва да се има предвид онази по-различна „историческа пътека“, за която говори историкът Холм Зундхаузен⁷, която са минали доста от новоприсъединилите се към ЕС страни. Известно ми е, че в Полша също има изследвания по въпроса за липсващата идентификация на гражданите с държавността и че там (без наличието на османска власт), но поради дългогодишна чужда власт също се наблюдава своенравие и противопоставяне, дефензивно и субверзивно отношение към властта. Начинът на мислене най-ясно си проличава в употребата на езика. Дори самото наличие на все още употребяваните думи в бълг. език „поданик“ вместо гражданин и „възпитаник“ вместо абсолвент е известно доказателство за това. Държавата обективира субекта, а субектът се опитва да се еманципира чрез отричане и незачитане. **В България можем да говорим за общество на публичното недоверие**, както го нарича социологът Антон Щерблинг⁸. Става въпрос за задълбочаваща се криза на ценностите, по която хуманитарните науки и образованието трябва да вземат отношение. Първо трябва да се обяснява, за да може да се преодолява.

2. По този начин стигнахме и до въпроса за **културата на паметта**. Понятието *култура на паметта* (*Erinnerungskultur*) беше формирано в началото на деветдесетте години от Морис Холбваск във връзка с германско-германската проблематика и се определя като „свободно събирателно понятие за съвкупността от не специфично научната употреба на историята в публичността“⁹, а също така и като алтернатива за сравнително патетичното название „превъзмогване на миналото“ (*Vergangenheitsbewältigung*), наложило се през четирите десетилетия разделена Германия. Защо, с каква цел и по какъв начин помнят и възпоменават европейските народи? На тази тема МД Елиас Канети организира

⁷ Sund-haussen, Holm: Der Balkan: Ein Plädoyer für Differenz. Geschichte und Gesellschaft. Vandenhoeck & Ruprecht 2003

⁸ Sterbling, Anton: Institutionenwandel in Gesellschaften des öffentlichen Misstrauens. http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-531-90998-1_6#page-1

⁹ Hockerts цит. по: Stephan Troebst: Jalta versus Stalingrad. In: Bernd Faulenbach; Franz Josef Jelich (Hg.): 'Transformationen' der Erinnerungskulturen in Europa nach 1989. Essen: Klartext, 2006, Geschichte und Erwachsenenbildung, Bd. 21, с. 26.

две международни конференции през 2009 и 2013 г., в които участваха изследователи от седем европейски страни и сборниците от които излязоха на немски език в университетско издателство „Рьориг“ в Германия¹⁰. Концепцията на конференциите насочваше към спомените за XX век.

Адолф Мушг беше изразил веднъж желанието, че Европа би трябвало да стане една „общност на съвместни спомени и опит“, което всъщност би я превърнало именно в културна общност. Без съмнение, повечето от процесите и събитията на XX век имат този специфичен характер, който създава спомени и опит – две Балкански войни, два тоталитаризма, две световни войни. Никоя национална история не се е развивала самостоятелно и без взаимодействия. Но когато четем някои истории, можем да останем с впечатлението, че всичко се е развило единствено на родна почва и всичките взаимодействия и влияния се пораждат именно от този хумус. Събитията и процесите са общи и твърде малко се обръща внимание на европейските взаимодействия. Посериозният проблем възниква обаче от тълкуването на тези исторически събития.

Щефан Трьобст представя една интересна схема за съвременните култури на паметта под заглавие *„Ялта versus Сталинград. ГУЛАГ versus Холокост. Противопоставящи се култури на паметта в по-голяма Европа“*¹¹. Макар и доста схематично, той разграничава културите на паметта на базата на отношението им към близкото минало и празнуването на 9 май като Ден на Европа и Ден на победата. При този преглед той разглежда три „категории“ култури на паметта: 1. Категорично отхвърляне на един наложен и чужд - включително етнически или комунистически режим, например в Естония, Литва и Латвия, както може да се види в новоизградените музеи в Талин, Рига и Вилнюс; 2. Силни политически полемики за тълкуването на диктаторското минало, напр. в Унгария, *Музей на терора*, подобни дебати има също и в Полша и 3. Случаи, в които цари амбивалентност или апатия - комунизмът се приема като наложен отвън, като му се признават ефектите на модернизация и се подчертава, че не всичко е било лошо, или пък „вобще не беше лошо“. Примери за тази група са България и Румъния, освен това Албания, Македония и Сърбия.¹²

Точно между 2012 г. и 2014 г. може да се наблюдава една нова ситуация на „противопоставяне“: в цяла Европа се отбелязваха стогодишнините от войните – две Балкански (в българския контекст се говори за Балканска и Междусъюзническа) и Първата световна. Докато в Западна Европа тези годишнини бяха под знака на жертвите и посланието за „никога повече война“, на изток от река Драва (Унгария,

¹⁰ Angelova, P./Müller, M. (Hg.): *Erinnerungskulturen im Vergleich*. Schriftenreihe der Elias Canetti Gesellschaft. Bd. 7. Röhrig Universitätsverlag 2011.

Angelova, P./Müller, M. (Hg.): *Identitäten. Erinnerertes 20. Jahrhundert*. Schriftenreihe der Elias Canetti Gesellschaft. Bd. 10. Röhrig Universitätsverlag 2015.

¹¹ Troebst, Stefan: *Jalta versus Stalingrad. Gulag versus Holocaust. Konfligierende. Erinnerungskulturen im größeren Europa*. In: Bernd Faulenbach, Franz Josef Jelich. (Hg.): *'Transformationen' der Erinnerungskulturen in Europa nach 1989*, Essen: Klartext Verlag, 2006, S. 23-49.

¹² Troebst, Stefan: *Jalta versus Stalingrad*, *нак там.*, с. 33.

Румъния, Сърбия, България и т.н.) тези войни се **празнуват**, тяхната стогодишнина е под знака на почитта на героизма на армиите („велик е нашият войник“, независимо на каква власт и в чия чужда армия е служил), всички тези армии са били от собствено националната гледна точка единствено „армии освободителки“ и от тази гледна точка се гледа на съседните страни. И в това противопоставяне между възпоминание за жертвите и празнуване на войните може да се разграничат не само културите на паметта, но и мирното от военизираното мислене. Тази култура на паметта е тясно свързана и с едно преосмисляне на ролята на индивидуалните спомени и тяхната обработка в историографията (Oral History).

В Европейския съюз не става въпрос за промяна, а за *преодоляване* на граници и за добро съжителство, за постъпателно самоидентифициране с ценностите на мира и на „разбирателството между народите“¹³. Това, което обаче не се случи, беше синхронизирането на двата „основаващи мита“, опиращи се на наратива за „Стара“ и „Нова“ Европа, на „Рейнска“ и на „Дунавска“ Европа: наратив на т.нар. Рейнска Европа беше *Никога повече холокост*. Този наратив беше допълнен и разширен след 1989 г. от наратива *Никога повече комунизъм*. Тези два основаващи наратива *Никога повече* се срещат, без да бъдат синхронизирани. Това става особено ясно от речта на бившата латвийска външна министърка и бивш европейски комисар по земеделието и развитието на селските райони Сандра Калниете под заглавие „*Old Europe - New Europe*“¹⁴. Този недостиг на взаимно приемане има две последствия: престъпленията на националсоциалистическата идеология са осъдени като престъпления срещу човечеството. Международното осъждане на престъпленията на комунистическата идеология още не се е случило, а в някои страни, каквато е България, те все още не са намерили място в учебниците. Почти една четвърт от населението на България вече е родено след 1989 г. и тези млади хора са изучавали историята някъде до Втората световна война, а за времето след това са се запознавали от общо шест страници текст, заедно с картинките. Това обстоятелство на липсваща история, на черна дупка в историческите периоди, има и ще има неимоверни последствия преди всичко за лабилната ценностна система. То, от една страна, пречи на изграждането и възпитаването на културата на паметта, а от друга страна, способства за международната и глобална активност на бившата идеологическа олигархия, която се превръща в икономическа и отчасти политическа олигархия. Тези процеси могат да се наблюдават не само в български, но и в международен мащаб: все по-ясно се очертава една виртуална граница по демаркационната линия на бившия „Източен лагер.“ В отделните посткомунистически страни от същите тези политически елити възпоминателните процеси биват управлявани сило-

¹³ Това е мотото, под което определя дейността си най-богатата и силна фондация в Германия - Фондацията „Роберт Бош“, като това е и завещанието на самия Роберт Бош, починал през 1942 г. в апогея на битките между народите.

¹⁴ Kalniete, Sandra: Old Europe, new Europe. Rede am 24. März 2004 zur Eröffnung der Leipziger Buchmesse. In: Leipzig liest. Das Lesefest zur Buchmesse, 25.-28. März. 2004. Vgl. auch Bernd Faulenbach; Franz Josef Jelich (Hg.): 'Transformationen' der Erinnerungskulturen in Europa nach 1989. Essen: Klartext, 2006, Geschichte und Erwachsenenbildung, т.21, с. 35.

во-политически, като с помощта на етнополитически стратегии се отклонява вниманието на общностите от настоящето и от близкото минало: от една страна, с геройски и страдалчески митове¹⁵ от по-далечната история, от друга страна - чрез прехвърляне на статуса на извършителите върху други нации (германците за националсоциализма, руснаците за комунизма). По този начин културите на паметта биват дистанционно регулирани от вътрешни „управители на дискурса“: „При това става дума за общества, в които старите и новите елити се уравновесяват силово-политически и се сменят периодично в управлението“.¹⁶ Това е и непрекъснатият страх на българския гражданин дали при смяна на правителство или смяна на президент няма да се сменят и приоритетите на страната по посока на Изток. Разграничението, дело на Макс Вебер¹⁷, на два вида истина – на фактите и на интерпретацията – е от значение, особено в сферата на споменната култура. В културата на паметта се налага „върховенство на интерпретацията“. Тук не става въпрос за някакъв национален характер или менталитет, няма никаква кръвна или генетична линия. Тук се има предвид нещо, за което на немски след Втората световна война се въвежда терминът „*deutungshoheit*“ - това ще рече *върховенство на интерпретацията*. Кой ще тълкува миналото, историята, току що случилото се! Ако беше оставено на нацистите да изтълкуват нацизма и края на Втората световна война, резултатите нямаше да бъдат по-различни от след Първата такава война: също като Версайския договор и Потсдамското споразумение щяха да бъдат наречени предателство, измяна, диктат... (терминология, която в България и Унгария все още се прилага за съответните договори от Парижките предградия) и щеше да се тръгне към корекция на границите, подготовка за нова война и всякакви други последствия от този начин на мислене. Но това не се случи. Струва си едно „отваряне към истината“ на другите, на външните гледни точки - гледните точки на емигрантите и на противниците на националсоциализма, респ. хитлерофашизма. В България отношението към външната гледна точка е: „За България или добри неща, или нищо“ и то определя отношението ни към българските емигранти и към външните изследователи на българската история.

3. Политическа култура. В настоящия доклад се придържам към предложеното от мен разграничаване на два термина: **политизиране и партизиране** на обществото¹⁸. Тъй като в последно време думата „политизация“ се употребява в гражданското пространство предимно с негативни конотации, а същевременно се говори за политическа

¹⁵ Т.нар. *жертвени митове*, разглеждането на собствената нация като жертва на Великите сили, на световни заговори или на съседните държави, но също така и като *освободителка* на съседните държави е широко разпространено на Балканите. В този шпaгaт между жертва и освободител се движат исторически тълкувания на Сърбия, Косово, Черна гора, Босна, България, Румъния и др. Показателен е примерът със създаването на нов национален език с цел дистанциране от завоевателната (освободителна) политика на съседните страни.

¹⁶ Troebst, Stefan: *Jalta versus Stalingrad*, вж. с.33.

¹⁷ Тодоров, Цветан: *Тоталитарният опит. Човешкият отпечатък*. Изд. „Изток Запад“, 2015 г., с.21

¹⁸ Срв. Ангелова, Пенка: *Регионалните идентичности и техният потенциал в контекста на Дунавската стратегия* (с оглед на резултатите на проекта BRAINS). Годишник на Русенски университет, т.51, серия 5.2., Европеистика, с.7-16, 2012 г.

култура и се опитваме с различни проекти и по различни програми да повишаваме политическата култура както на студентите, така и на възрастните, смятам, че понятието политизация би трябвало да се употребява именно в смисъла на придобиване на политическа култура, която е важна съставна част от общата култура на населението.

Модерното понятие „политическа култура“ (англ. Political culture) бива въведено за първи път от Гейбриел Алмънд през 1956 г. в контекста на „сравняването на политическите системи“¹⁹. Дефиницията на това понятие включва в себе си две самостоятелни области: политиката и културата. Същевременно то е съотнесено и към понятието за гражданска култура, тъй като още първата съвместна книга със Семюел Верба през 1963 г., която се оказва и основополагаща за теоретичните концепции и практически изследвания на политическата култура, носи заглавието „Гражданската култура“²⁰ и предполага политически нагласи към обществените процеси, като съотнася политическата култура към гражданското общество. В България първите изследователи на съвременната политическа култура са Тодор Танев²¹, Пламен Георгиев и Блага Благоева-Танева²².

При характеризиране на политическата култура ние трябва да се съобразяваме също и с **момента на масово формиране на психологията и културата, респ. на политическата култура**. Процесът на формиране на политическа култура може да бъде определен с понятието **политизиране**. Не случайно вече и в някои сериозни български масмедии се отделя място за политическа култура²³. Това предполага както запознаване с националните, така и с европейските политики, създаване на знания и умения да се оценяват политически активности, както и разграничаване на политическите от гражданските активности и ангажименти. От допитвания и анкети до гражданите относно очакванията им към местните и национални власти става ясно, че твърде малко от тях разграничават гражданските от политическите задължения и по тоталитарен обичай очакват решаване на проблемите „отгоре“, от политическите актьори. Това е признак само на недостатъчна политическа култура. Затова политическата култура трябва да бъде свързана тясно и с образователната политика.

Партизирането на обществото означава разцепление на обществото в обслужване на определени партии, това, което в по-стари времена се е наричало „партизанщина“. Признаци на партизиране на обществото могат да се наблюдават на всички граждански

¹⁹ Almond, Gabriel (1987): Politische Kultur-Forschung - Rückblick und Ausblick, In: Politische Kultur in Deutschland. Bilanz und Perspektiven der Forschung. Hrsg. Berg-Schlosser, Dirk/Schissler, Jakob, Opladen, S. 27-39

Almond, G.A. 1956. Comparative Political Systems. In: Journal of Politics, 18, N3.

²⁰ Алмънд, Г./С. Верба. Гражданската култура. София, 1998.

²¹ Танев, Тодор: Предговор към Г. Алмънд/С. Верба. Гражданската култура. Издателство ГАЛ-ИКО, София, 1998, стр. 19.

²² Благоева-Танева, Блага: Българската политическа култура. Традиция и съвременност, Изд. „Захари Стоянов“, София, 2002.

²³ Срв. <http://www.kultura.bg/bg/flags/view/2691/22>

и политически нива. В сферата на гражданското общество²⁴ в България могат да се наблюдават три форми на партизация:

1. изграждане на нови неправителствени организации от новопостъпилата „водеща партия“, която по този начин се отблагодарява на активистите от предизборната кампания с финансова подкрепа за определени дейности;
2. преориентация на създадени сдружения към обслужване на интересите на новата водеща партия и
3. създаване на граждански сдружения с цел те да се превърнат в местни или национални партии и да влязат във „властта“.

Тези три форми на партизация подкопават смисъла на гражданското общество, което по презумпция трябва да бъде коректив²⁵ на властта и да отстоява интересите на гражданските фигурации²⁶ в диалога с властта. По този начин и в отделния гражданин, който поради липса на политическа култура не познава правата си, се поддържа убеждението, че той „получава“, а не отстоява правата си – една позната от тоталитарно време нагласа.

Ще обърна внимание само на два проблема, които по мое мнение се проявяват във всички посткомунистически страни, отчасти включително и в бившата ГДР.

1. След падането на комунистическата система в повечето страни от бившия социалистически блок избухнаха **национализми** от най-различен тип, наистина богато разнообразие, които бяха резултат и отчасти се поддържаха още по време на комунистическата система. Националните интереси към културата са ориентирани към дълбочината на историята и широтата на границите, към фолклора и археологията, а съвременната култура и изкуство остават маргинални, грижа на самите творци. Културата придобива някакъв музеен облик – циганска музика и нестинарки, Дракула-сензации и всякакви исторически и праисторически образи, включително Александър Велики или цар Самуил. „Насладата от нарастващите цифри“²⁷ е обхванала тези култури и всичко се изчислява в милениуми и в измисляне на нови хилядолетни традиции като

²⁴ Наред със сферите на държавата и икономиката съществува трета сфера на гражданското общество. В рамките на тази трета сфера гражданите се обединяват, за да защитават своите общностни интереси. В някои случаи към тези три сфери се добавя и четвърта, която обхваща частната сфера и семейството.

²⁵ Habermas, Jürgen: Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats. Frankfurt am Main. 1992, S. 443.

²⁶ Понятието „фигурации“ е въведено от Норберт Елиас, Относно процеса на цивилизация. София, „Атика“, 1999.

²⁷ Канети, Елиас: Маса и власт. Лере Артис 2009. С. 192. Като „наслада от нарастващите цифри“ (в превода на Елисавета Кузманова „Насладата от числото, което бързо расте“) Елиас Канети определя пристрастяването на съвременността към цифрово изобразяване на богатството и величието. „С милион може да се обозначи както броя на парите, така и на хората. Този двойствен характер на думата може да се проследи особено добре в политически речи.“ Времето измерение на „насладата от нарастващите цифри“ е хилядолетието.

заместител за липсващо, тоест неосмислено настояще. Паметната култура – паметниците, които се поставят, нямат нищо общо със съвременното, те са вкаменелости от мисленето на 19-и век. Паноптикум на тоталитарното мислене.

2. Политическата култура бива изместена и надградена от геройски и страдалчески/жертвени митове. Във всяка една от новите демокрации има поне една страдалческа теория, която представя населението като жертва на вражеска сила или на световен заговор. На Балканите всички са жертви на турците (не на Османската империя), по-късно на сърбите, в Централна и Източна Европа – жертва на съветската система (редуцирана върху руснаците), а в малко по-старо време – на германците. Рефлексия има в елитните интелектуални кръгове, но тя не стига до широките маси, тя бива заглушена от популизма на националистическите партии. Ножицата между интелектуалците и чалгализацията на политиката все повече се разширява.

3. Това създава почвата за развитието на богатство от своеобразни форми на национализми и ксенофобии, които могат да се проследят в паметната култура на тези страни и **все по-осезаема** необходимост от синхронизиране на политическите и споменните култури и артикулиране на европейските идентичности.

Европейски идентичности

Един от аспектите на новата политическа култура е и въпросът за множествените идентичности. Според конструктивизма идентичността се възприема като дискурсивно създаващ се конструкт и се формира в динамичен комуникационен процес. По този начин въпросът за европейската идентичност придобива три нови измерения:

- На първо място вече не се говори за една европейска идентичност, а за множествени европейски идентичности, които могат да се допълват или да се оспорват.
- Идентичностите са зависими от историческите промени и могат да възникват при определени исторически условия и да изчезват при други.
- Дискусията за европейската идентичност е съществувала през предходните епохи и ще продължава да се разгръща и в бъдеще в процес на дискурсивно определяне и самоопределяне.

Множествените идентичности „като процес на непрекъснато социално конструиране чрез предоговаряне на „моя“ и/или „наши“ ценности, истини, интереси“, като по този начин се създават условия за нови тенденции в развитието на международната общност на държавите, „монологът на националната идентичност подлежи на преодоляване“²⁸. В контекста на това разнообразие на идентичности не би трябвало да се говори за европейска идентичност в единствено число, а за европейски идентичности в тяхното регионално и социално многообразие.

²⁸ Срв. Корнажева, Мими: Иновативност на изследователски проект Bulgarian-Romanian Area Identities: Neighbourhood Study (BRAINS) по европейската програма за трансгранично сътрудничество България - Румъния 2007-2013: <http://conf.uni-ruse.bg/bg/docs/cp11/5.2/5.2-2.pdf>

В случая проблемът за идентичността се свързва със съответните политико-икономически, респ. социални и граждански фигурации, с демократизация на идентичностните политики. Засилват се позициите на гражданското общество в неговите различни структури, предоставят се възможности на гражданите за тяхната самоидентификация „отвъд националните държави“²⁹.

Накрая искам да обърна внимание върху две книги и две взаимно допълващи се тези на германския изследовател от гръцки произход Марк Теркесидис – *Интеркултура*³⁰ и *Колаборация*³¹. Познавайки се на изследвания относно структурата на градските общности в големите градове, той стига до заключението, че със старите понятия за мултикултурализъм и интеграция не може да се бори в настоящата културна ситуация. Тезите му могат да бъдат обобщени и предадени в най-кратък вид по следния начин:

1. Интеркултура: Миграцията и мобилността винаги са характеризирали живота в големите градове – движението е нормално състояние в градските условия. Във времента след Втората световна война, обаче, на миграцията започва да се гледа по-скоро като на отклонение. След като през деветдесетте години изглеждаше, че отново ще има връщане към националното, сега все повече осъзнаваме, че във времена на т.нар. глобализация една стриктна политика на разграничаване, на еднозначни националности или културни идентичности не отговаря на действителността и не е възможно да се води. Градът се е превърнал в „параполис“, който се нуждае от институции, които да могат да се справят с многообразието и да се ангажират с „интеркултурността“. Институциите трябва да се съобразяват с индивидите. При интеркултурността на първо място не става въпрос за различни етнически групи, а за това да се намери общо пространство, в което индивидите от независимо какъв произход или наследени качества, да могат да се движат свободно и без бариери. Нуждаем се от ново понятие за култура, което да не се спира пред националните граници и не разглежда страните като самодостатъчни центрове, а като възли в една историческа и актуална мрежа от контакти. Програмата на интеркултурността поставя нови рамки за осмисляне на това пространство. Не става въпрос за разделно минало, за възвръщане към загубени традиции, а за промяна – става въпрос за създаване на ново интеркултурно пространство и за една общност на бъдещето.

2. Колаборация: На това изискване към институциите в „параполиса“ гражданите трябва да могат да отговорят с готовност за „колаборация“. Щом като параполисът представлява неинтегрируема множественост, в която всички търсим своя дом, тогава е необходима форма на общност, която да формулира и организира принадлежността не по принуда (чрез дисциплина или контрол), а като опция за сътрудничество. Общността трябва да може да убеди индивидите в тяхната принадлежност. В процеса на колаборация ние откриваме себе си.³²

²⁹ Хабермас, Юрген: ЗА конституцията на Европа, Издателска къща „Критика и хуманизъм“, 2011, с. 13.

³⁰ Terkessidis, Mark: Interkultur, Edition suhrkamp, 2010.

³¹ Terkessidis, Mark: Kollaboration, Edition suhrkamp, 2015.

³² Terkessidis, Mark: Kollaboration, с. 329.

Изследванията на философската антропология показват, че обикновено познанието за нещата не предизвиква промяна в самите неща. Нещата имат своето битие и не се променят от нашето познание за тях, ако човекът не иска да ги промени. Не е същото положението обаче с човека. Човекът няма завършено и предопределено битие, той е отворен към своето познание и то също го променя. Човекът е както обект, така и субект на културните процеси. Именно това е смисълът на образованието и на образоването, което трябва да е и една от основните задачи на европеистичните изследвания.

Библиография

На български език:

1. Алмънд, Г./ С. Верба (1998), „Гражданската култура“, София.
2. Ангелова, Пенка (2012), „Регионалните идентичности и техният потенциал в контекста на Дунавската стратегия“ (с оглед на резултатите на проекта BRAINS). Годишник на Русенски университет, т.51, серия 5.2., Европеистика, с. 7-16.
3. Благоева-Танева, Блага (2002), „Българската политическа култура. Традиция и съвременност“, Изд. „Захари Стоянов“, София.
4. Казер, Карл (2003), „Приятелство и вражда на Балканите“, Военно издателство. Прев. Анелия Динчева.
5. Канети, Елиас (2009), „Маси и власт“, Леге Артис.
6. Корнажева, Мими, Иновативност на изследователски проект Bulgarian-Romanian Area Identities: Neighbourhood Study (BRAINS) по европейската програма за трансгранично сътрудничество България-Румъния 2007-2013. <http://conf.uni-ruse.bg/bg/docs/cp11/5.2/5.2-2.pdf>
7. Танев, Тодор (1998), Предговор към Г. Алмънд/С. Верба. Гражданската култура. Издателство ГАЛ-ИКО, София.
8. Тодоров, Цветан (2015), „Тоталитарният опит. Човешкият отпечатък“, Изд. „Изток Запад“.
9. Хабермас, Юрген (2011), „За конституцията на Европа“, Издателска къща „Критика и хуманизъм“.

На немски и английски език:

1. Almond, Gabriel (1987), 'Politische Kultur-Forschung – Rückblick und Ausblick', In: Politische Kultur in Deutschland. Bilanz und Perspektiven der Forschung. Hrsg. Berg-Schlosser, Dirk/ Schissler, Jakob, Opladen.
2. Almond, G.A. (1956), 'Comparative Political Systems'. In: Journal of Politics, 18, N3.
3. Angelova, P/Müller, M.(Hg.), (2011), Erinnerungskulturen im Vergleich. Schriftenreihe der Elias Canetti Gesellschaft. Bd. 7. Röhrig Universitätsverlag.
4. Angelova, P/Müller, M. (Hg.), (2015), Identitäten. Erinnerunges 20. Jahrhundert. Schriftenreihe der Elias Canetti Gesellschaft. Bd. 10. Röhrig Universitätsverlag.
5. Habermas, Jürgen (1992), Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats. Frankfurt am Main.

6. Hayoz, Nicolas: Ukraine after Maidan, Rethinking Democracy: <https://www.youtube.com/watch?v=4KDpqFOvS2M>
7. Kalniete, Sandra, 'Old Europe, new Europe'. Реч на 24 март 2004 г. при откриването на Лайпцигския панаир на книгата. В: Leipzig liest. Das Lesefest zur Buchmesse, 25.-28. März 2004.
8. Kaser, Karl (1995), 'Familie und Verwandtschaft auf dem Balkan', Böhlau Verlag Wien.
9. Kos, Dejan (2003), 'Theoretische Grundlage der empirischen Literaturwissenschaft', Maribor.
10. Roth, Klaus: Ein Sieg der Alltagskultur über die große Politik? Dankesrede zur Verleihung des Danubius Award 2011 am 5. März 2012, Wiener Schützenhaus, Wien.
11. Schmidt, S.J. (1994), 'Kognitive Autonomie und soziale Orientierung'. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
12. Sterbling, Anton: 'Institutionenwandel in Gesellschaften des öffentlichen Misstrauens': http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-531-90998-1_6#page-1
13. Sund-haussen, Holm: 'Der Balkan: Ein Plädoyer für Differenz'. Geschichte und Gesellschaft. Vandenhoeck & Ruprecht 2003
14. Terkessidis, Mark: Interkultur. edition suhrkamp 2010.
15. Terkessidis, Mark: Kollaboration. edition suhrkamp 2015.
16. Troebst, Stephan: Jalta versus Stalingrad. Gulag versus Holocaust. Konfligierende. Erinnerungskulturen im größeren Europa. In: Bernd Faulenbach; Franz Josef Jelich (Hg.): "Transformationen" der Erinnerungskulturen in Europa nach 1989. Essen: Klartext, 2006, Geschichte und Erwachsenenbildung, Bd. 21. S. 23-49.

Сайтове:

1. <http://www.kultura.bg/bg/flags/view/2691/22>
2. https://bg.wikipedia.org/wiki/Мото_на_Европейския_съюз
3. <http://de.wikipedia.org/wiki/Europamotto>